

Терюханова Ірина Миколаївна,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу соціоекономіки праці;
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

СУЧАСНІ РИЗИКИ НЕЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Із-за війни з РФ чисельність ветеранів війни в Україні згідно державного реєстру становить 1,2 млн. осіб, а після війни з урахуванням членів родини, їх кількість зросте до 5-6 млн осіб [1]. Для переважної більшості ветеранів актуальною є професійна адаптація, під якою згідно вітчизняного законодавства заходи, спрямовані на здобуття, відновлення та удосконалення професійних знань, умінь та навичок, що здійснюються шляхом: підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації за робітничою професією; отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше ступеня (рівня) освіти, підвищення кваліфікації, проходження спеціалізації; отримання другого (магістерського) рівня вищої освіти на основі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [2]. Кінцева мета професійної адаптації – працевлаштування ветерана.

Відсутність комплексної ефективної ветеранської політики, в тому числі щодо професійної адаптації, може стати підґрунтям для потужної соціальної кризи вже в найближчі роки, яка негативно відобразиться як на самих ветеранах війни та їхніх родинах, так і на суспільстві в цілому.

Основним ризиками від відсутності ефективної системи професійної адаптації ветеранів війни до цивільного життя через професійне навчання та працевлаштування є:

- *Зростання питомої ваги заходів пасивної політики зайнятості внаслідок, з одного боку, зростання соціальних виплат для підтримки соціально вразливих верств населення, в тому числі безробітних ветеранів. З іншого боку – буде відбуватись систематичне хронічне недофінансування державного бюджету за рахунок зменшення податкових надходжень.*

За даними дослідження Українського ветеранського фонду близько половини опитаних ветеранів та військових вважають, що держава не виконує своїх зобов'язань перед ветеранами [3].

Вже сьогодні серед заходів політики зайнятості по відношенню до ветеранів війни переважають пасивні заходи. Так, протягом останніх років прослідковується чітка тенденція щодо зниження рівня працевлаштування ветеранів війни, в тому числі УДБ, через службу зайнятості. У 2023р. отримали роботу за допомогою служби зайнятості 17,7% чисельності УБД, які отримали послуги через центри зайнятості, що значно нижче, ніж у 2022 році – 30%, у 2021 році – 22,5% відповідно. Також професійне навчання проходили у 2023р. 163 особи з числа УБД, що становило лише 2,2% від чисельності УДБ, які отримали послуги через центри зайнятості [4]. І такі негативні тенденції на користь

пасивної політики зайнятості ветеранів війни, в тому числі УБД та осіб з інвалідністю внаслідок війни, можуть лише посилюватись, за умов відсутності ефективної системи професійного навчання та подальшого працевлаштування ветеранів війни з метою їхньої адаптації до цивільного життя.

- *Втрата людського капіталу* через трудову міграцію ветеранів війни в інші країни, куди виїхали їхні сім'ї, тікаючи від війни, для об'єднання із сім'єю, та де держава готова надавати гідні умови для праці у порівнянні з Україною.

У лютому 2024 року, за оцінками УВКБ ООН, загальна кількість зареєстрованих українських воєнних мігрантів з різним статусом захисту, які перебувають за кордоном, становила 6,48 млн осіб, з них 6,004 млн перебувають у Європі. Згідно з опитуванням УВКБ ООН, у січні 2024 року планували повернутися в Україну 65% респондентів (на 12% менше, ніж рік тому), тоді як бажання не повертатися засвідчили 11% опитаних (на 6% більше, ніж рік тому). Згідно з опитуванням Info Sapiens, основним фактором, який найбільше стимулює українців повернутися в Україну, є остаточне закінчення війни – 51,2%, відсутність боїв або повітряних ударів – 34,1%, гідно оплачувана робота в Україні – 28,3% [5].

- *Ймовірне зростання безробіття* серед ветеранів, що обумовлено низьким рівнем пропонованої заробітної плати по більшості вакансій, відсутністю програм переходу від військової служби до цивільної професії, неефективністю чинних програм професійного навчання ветеранів та їхнього подальшого працевлаштування, недостатньою підтримкою розвитку ветеранського бізнесу, існуючої стигматизації щодо працівника-ветерана.

В Україні, незважаючи на зменшення майже у 2 рази по відношенню до попереднього періоду чисельності УДБ, які мали статус безробітного у 2023р. до 5,9 тис. осіб (у 2022 р. таких осіб було 10,7 тис. осіб, у 2021 р. – 23, 2 тис. осіб), безробіття серед ветеранів війни буде зростати. А таке зниження чисельності ветеранів, які мали статус безробітного, на нашу думку, пов'язано із зниженням довіри до служби зайнятості як суб'єкта працевлаштування внаслідок невідповідності вакансій потребам ветеранів, в тому числі УДБ, рівня пропонованої оплати праці.

При цьому діюча програма професійного навчання учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни в рамках запровадженого в Україні дворічного експериментального проекту, який регламентується «Порядком реалізації експериментального проекту з організації професійного навчання учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни в закладах професійної (професійно-технічної) освіти Державної служби зайнятості», не є на сьогодні достатньо ефективною.

За даними дослідження Українського ветеранського фонду в майбутньому 30,2% ветеранів потребуватимуть допомоги щодо здобуття освіти (набуття нових знань), 34,1% – допомоги із працевлаштуванням, чекають інвестицій у

власний бізнес – 26,3% опитаних ветеранів (при цьому 63% опитаних ветеранів хочуть відкрити власний бізнес) [3].

- *Погіршення фізичного та морально-психологічного здоров'я ветеранів, які на фронті захищали країну, а у цивільному житті не знайшли себе, що формує відчуття «непотрібності» та поглиблює десолідеризацію українського суспільства.*

На думку фахівців, колишні військові з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) без відповідної допомоги небезпечні і для суспільства, і самі для себе. За інформацією зарубіжних джерел серед учасників бойових дій посттравматичні розлади мають від 30% (серед ветеранів в'єтнамської війни) до 11% (серед бійців армії Ізраїлю) [6].

За даними дослідження Українського ветеранського фонду серед різних видів допомог 18,2% ветеранів найбільше потребують медичної допомоги (яка після матеріальної допомоги на другому місці), а на питання анкети «Якої допомоги Ви потребуєте зараз або можете потребувати в майбутньому?» 53,8% ветеранів відповіли, що потребують зміцнення здоров'я [3].

- *Ймовірне збільшення кількості розлучень внаслідок проявів насильства в сім'ї, зловживання алкоголем, наркотиками деякими ветеранами, випадків суїцидів.*

У США самогубства серед ветеранів тривалий час залишалися у середньому на рівні 22 випадки щодня, що складало 18% всіх суїцидів у країні. Майже 1,4 млн. ветеранів постійно знаходяться під загрозою бездомності, 300 тис. вже мали такий досвід, а майже 39,5 тис. – перманентно живуть на вулиці [7].

В армії США небойові втрати, зумовлені психогенними причинами, під час Другої світової війни становили понад 17%, а під час війни у Південній Кореї були на рівні 24,2%, вже у В'єтнамі зросли до 30% військовослужбовців – серед поранених та покалічених, які склали 42%, близько 100 тис. ветеранів у різний час вчинили самогубство. Після війни у В'єтнамі США мали небойові втрати серед ветеранів значно більші, ніж під час бойових дій, а саме через алкоголізм, наркоманію, самогубства, криміналізацію колишніх військових [8].

У сім'ях «афганців» станом на листопад 1989 року, кількість розлучень і гострих сімейних конфліктів складала 75%; понад 2/3 ветеранів не були задоволені роботою і часто змінювали її через конфлікти, що періодично виникали; 90% мали заборгованість у вищих навчальних закладах або погану успішність; 60% страждали від алкоголізму і наркоманії, спостерігалися випадки суїциду або ж його спроб [6].

За даними Єдиного реєстру досудових розслідувань станом на 1 квітня 2018 року, з 326 тисяч учасників АТО щонайменше 554 особи вчинили самогубство [8]. За різними даними, серед усіх бойових втрат учасників АТО до 20 % – це суїциди. Серед причин, які спонукають ветерана вкоротити собі віку, психологи називають конфлікти, зумовлені особливостями несення військової

служби, а також проблеми у родинному житті по поверненні додому, загальний стан здоров'я та соціально-побутові негаразди тощо [9].

Стосовно сучасних ветеранів, за даними опитування Українського ветеранського фонду, даючи відповідь на питання "З якими з перелічених проблем, на Вашу думку зіткнуться ветерани, які повернуться з російсько-української війни?", найбільш імовірними проблемами є: відсутність роботи (77,5%), зловживання алкоголем чи наркотиками (72,8%), конфлікти у сім'ї, родині (69,4%). Близько 30-40% респондентів відмітили також такі проблеми як: самогубства, складнощі з отриманням українського громадянства (для іноземців, що брали участь в бойових діях) та порушення законів, участь у злочинності [3].

За результатами дослідження «Вивчення потреб жінок з родин ветеранів та загиблих учасників конфлікту на сході України», проведеного ГО "Об'єднання дружин і матерів бійців учасників АТО" спільно з міжнародною організацією Раст за підтримки уряду Канади, кожна четверта жінка з родини воїна стикалась з криком, грубістю на її адресу, а у найгірших випадках з застосування до неї фізичної сили [10].

- *Ймовірне погіршення загальної криміногенної ситуації* в країні через нереалізованість деяких ветеранів у професійному або особистому плані. Ймовірне зростання нелегального бізнесу, який не наповнює бюджет та не гарантує якість товарів та послуг споживачам.

Це ж стосується і ветеранів афганської війни. Станом на листопад 1989 року 3700 ветеранів афганської війни знаходилися в тюрмах [6].

- *Внаслідок збільшення випадків проявів деструктивних форм соціальної поведінки деяких ветеранів ймовірне формування у суспільстві негативного ставлення до ветеранів як до «небезпечних членів суспільства».*

Починаючи з 2017 року в Верховній Раді, засобах масової інформації та серед пересічного населення з'явилася інформація, що 93% учасників АТО/ООС є потенційною загрозою для суспільства ("скритим ворогом") [11]. До повномасштабного вторгнення у суспільстві існував стереотип, що всі учасники російської збройної агресії проти України травмовані і мають ПТСР, тому можуть бути агресивними і навіть неадекватними, що потрібно бути до них особливо уважними.

Зараз ситуація змінилась. За даними опитування Українського ветеранського фонду на питання анкети «Наскільки суспільство сьогодні поважає ветеранів?» 9,5% ветеранів вважає, що однозначно поважає, 52,2% – скоріш поважає, проте 21,4% респондентів вважають, що на сьогодні суспільство скоріш не поважає ветеранів, а 4% переконані, що зовсім не поважає [3]. Проте такі відповіді свідчать про необхідність активізації роботи щодо просвітницької роботи, підвищення ролі патріотичного виховання серед населення, особливо серед молоді для формування поваги та почуття вдячності до наших Героїв-захисників та захисниць.

Вказані ризики можуть бути враховані при розробці Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року і Стратегії формування системи переходу від

військової служби до цивільного життя на період до 2032 року, розробку за затвердження яких передбачено Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо підтримки ветеранів війни, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України» від 22 серпня 2024 року № 512/2024.

Список використаних джерел

1. Після завершення війни кількість ветеранів зросте до 5-6 мільйонів осіб – Мінветеранів / URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/>
2. Порядок та умови забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України та постраждалих учасників Революції Гідності», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 р. № 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF#n8>
3. Потреби ветеранів 2023. URL: <https://veteranfund.com.ua/analytics/needs-of-veterans-2023/>
4. ДСЗ. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68>
5. Як інші країни після воєн повертали своїх мігрантів і що робити Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/05/2/713185/>
6. Комарова Н.М. Адаптація до цивільного життя ветеранів російсько-української війни. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/Adaptatsiia-ATO_Komarova_sajt_06_07.pdf
7. Соціальна адаптація учасників АТО та членів їх сімей. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/24175>
8. Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури) // Україна. Здоров'я нації. 2019. № 1 (54) – 2019. URL: https://foundationdv.com/site-static/Uzn_2019_1_10.pdf
9. «Тільки живи»: як врятувати ветерана від суїциду. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30036757.html>
10. Як попередити й подолати домашнє насильство в родинах військових. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/01/8/243609/>
11. Виступ головного психіатра МОУ, начальника клініки психіатрії Головного військового клінічного госпіталю Олега Друзя на засіданні комітеті ВР з питань охорони здоров'я. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/11/8/7161095/>